

צופיה הליכות לשונה דעת לשון

ג

מחקרים בלשון העברית לתקופותיה
קובץ מאמרים לכבוד צופיה קרני, ראש החוג ללשון עברית,
לרגל פרישתה לגמלאות

בעריכת
סיגלית רוזמרין ויהונתן וורמסר

הוצאת אפרתה
מיסודה של מכללת אפרתה
ירושלים, תש"ף (2020)

חברי המערכת:

פרופ' אפרים חזן, פרופ' אהרן ממון, פרופ' ישראל רוזנסון,
ד"ר גבריאל בירנבאום, ד"ר ציון עוקשי

עריכת הלשון

אריאל סמואל
חנה פורטגנג

מזכירת המערכת

שלומית זמיר

דעת לשון הוא כתב עת שפיט היוצא לאור אחת לשנתיים.
המעוניינים להציע את מאמריהם לפרסום מתבקשים לפעול לפי ההנחיות המפורטות באתר
מכללת אפרתה www.emef.ac.il

אין להעתיק או להפיץ פרסום זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי
או מכני (לרבות צילום והקלטה) בלא אישור בכתב ומראש, מהוצאת אפרתה.
עשינו ככל יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות על כל החומר ממקורות חיצוניים.
אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם תובא לידיעתנו, נפעל לתקנה.

ISSN: 2412-5083

©

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

טל' 02-6717744, פקס 02-6738660

טל' 02-6717744, פקס 02-6738660
e-mail: efrata@emef.ac.il

תוכן העניינים

5	דבר העורכים	
9	הבחירה בעברית והשיבה אל לשון המקרא בתנועת ההשכלה היהודית בגרמניה על רקע התרבות והלשון הגרמנית	אילן אלדר
35	חידושי לשון בספרות הגאונים ובפירוש רבנו חננאל	אפרים בצלאל הלבני
51	"והלשונות חלוקים זה מזה כידוע למשכילים": הדיוק במונחי בעל 'פתחי תשובה'	חנן יצחקי
69	תרגום כפול ככלי פרשני בתרגום יונתן על ספרי נביאים: מנחום עד מלאכי	מרים (לאור) כהנא
85	ניגוד משמעות ואוקסימורון	ציון עוקשי
93	"המרכזנית היא בחורה קשרונית": מילים הומופוניות ופסידו-הומופוניות כבסיס להומור הלשוני של יעקב פרוינד	חיים רביב
109	לברור המשמעות והאטימולוגיה של המילה ארובה	אבי שויקה
133	פועלי אמירה ודרכי מסירת מידע בסימון טקסט	בת-ציון ימיני

”המרכזנית היא בחורה קשרונית” מילים הומופוניות ופסידו-הומופוניות כבסיס להומור הלשוני של יעקב פרוינד

חיים רביב

מבוא

היצירה ההומוריסטית של יעקב פרוינד מאופיינת באומנות מילולית, דקדוקית¹ ותרבותית.² חידודי הלשון שלו מנוסחים במבע קצר ומפתיע המבוסס על דומשמועות או על שבירת צירופי מילים.³ פרוינד פרץ לתודעה הציבורית בשידורי רדיו של דיווחי תנועה מהמטוס הקל במהלך יותר מעשור, ובהם תיבל את הדיווחים באמרות משעשעות. למשל, לפקקי התנועה נתן את הכינויים **גפילטע כביש** או **צירים חסרי מנוח**. את ההברקות שלו תיעד בפנקס אישי, והיה מכנה אותו **שטות-גארד**. בהמשך דרכו קיבל פרוינד פינה ברדיו ואף הופיע בשעשועוני טלוויזיה.⁴ יצירתו כונסה בכמה ספרים, ושלושה מהם משמשים קורפוס למחקר זה.⁵

במאמר זה אבקש להתחקות אחר התהליך הלשוני-קוגניטיבי שמאחורי ההפתעה או ההומור שיש במבעים של פרוינד, אגב דיון בכמה מחידושי המחקר בתחום הסמנטיקה והלקסיקון המנטלי. כמו כן אבקש להבליט את היסוד ההומופוני שבבסיס המבעים שלו על ידי פירוט הדרכים המגוונות שהוא נוקט ליצירת מילים הומופוניות.

הומופונייה היא מצב שבו שתי מילים שונות הזדהו מהבחינה הפונטית, כמו **קת וכת**.⁶ דרך ההיגוי של הדוברים נוטה להשתנות מתקופה לתקופה, ואילו הכתיב שמרני יותר,⁷

1. שלום וגייגר, תש”ס, עמ’ 397-398.

2. על החשיבות של ידע תרבותי וניסיון חיים להבנת הומור ראו רות, 1969.

3. שלום וגייגר, תש”ס, עמ’ 398-402.

4. הפרטים הביוגרפיים על פי ריאיון בעיתון ‘מקור ראשון’, 27.5.2016, מאת בתו, יעל פרוינד-אברהם.

5. הספרים הם ‘לשון ברוטב’ (פרוינד, 1987), ‘לשון בפלפל’ (פרוינד, 1990), ‘לשון ברוטב חריף’ (פרוינד, 1994).

6. ניר, 1989, ב, עמ’ 99.

7. בלאו, 1972, עמ’ 19-21.

ונוצרים מקרים של מילים שכתובן שונה והגייתן דומה. לצד ההומופונייה יש גם תופעה של ד־משמעות פונטית. במקרה זה שתי מילים שונות מבחינה אטימולוגית התלכדו לתבנית פונטית אחת על ידי מעתק הגאים כמו **צבי** (בעל חיים) ו**צבי** (יופי) או על ידי שאילת מילים משפות שונות כמו **בול** (עץ, מאכדית) ו**בול** (תו דואר, מטורקית).⁸ כאשר מעמיתם תופעות של ד־משמעות פונטית עם תופעות של הומופונייה מקובל במחקר הבלשני להשתמש במונח **הומופון** במשמעות מורחבת, והתופעות נקראות **הומופונייה הומוגרפית** (כמו צבי/ צבי) לעומת **הומופונייה הטורגרפית** (קת/כת).⁹ במאמר זה אשתמש במונחים אלה כדי ליצור אחידות בפירוט התופעות.

שני סוגי ההומופונייה היו כר פורה ליעקב פרוינד בכתיבתו ההומוריסטית. להלן כמה דוגמות מיצירתו, ובעזרתן נתחקה אחר התהליך הלשוני-קוגניטיבי שמעורר את ההומור:¹⁰

- (1) ספסל: **מושב שתופי**;¹¹
- (2) בנק "שחור": **כיס המרה**;¹²
- (3) המרכזית בחורה **קשרונית**.¹³

במילים מרובות משמעות, כמו ההומופונים, אחת המשמעויות נוטה להיות דומיננטית לעומת כל היתר. זוהי המשמעות השכיחה יותר בשימוש מכל היתר, ויש לה תכונות משלה. במחקרי סמנטיקה וקוגניציה של השפה נמצא שכאשר קוראים נתקלים במילה רב־משמעית (למשל **מושב**), המשמעות הדומיננטית (מושב = צורת התיישבות) מתעוררת אוטומטית ובמהירות, ואילו המשמעות המשנית (מושב = מקום ישיבה)¹⁴ מתעוררת בהדרגה ובאיטיות.¹⁵ לעומת זאת כאשר ההקשר מטה את הקוראים אל המשמעות המשנית, תתעורר שתי המשמעויות: המשנית מכוח ההקשר, והדומיננטית מכוח האוטומטיות.¹⁶ נראה שמנגנון פעולה זה עומד בבסיס התהליכים הלשוניים-קוגניטיביים בעת הבנת יצירתו ההומוריסטית של יעקב פרוינד.

8. צרפתי, תשס"א, עמ' 95, 105.
 9. למשל אצל בידרמן וניקלס, 2008; מידלטון ואחרים, 2015.
 10. כל הניקוד מצוטט כפי שהוא במקור.
 11. פרוינד, 1987, עמ' 25.
 12. פרוינד, 1990, עמ' 24.
 13. פרוינד, 1994, עמ' 91.
 14. לצורך פשטות הדיון יש כאן הידרשות רק לשתי משמעויות.
 15. פלג ואחרים, 2001.
 16. פלג ואביתר, 2009.

ניעזר בדוגמה (1): כאשר קוראים את המילה **מושב** ללא הקשר, תתעורר המשמעות הדומיננטית במהירות. כדי לזמן את שתי המשמעויות יחד וליצור ניגוד והפתעה פרוינד נותן כמה מילים של פתיחה (ספסל) המכוונות את הקוראים לעורר את המשמעות המשנית (מושב = מקום ישיבה) כאשר יגיעו אל סוף המבע, אל המילה **מושב**. בה בעת המשמעות הדומיננטית (מושב = צורת התיישבות) מתעוררת אוטומטית, ונוצרות הפתעה ואי-התאמה בין שתי המשמעויות. הפתעה זו היא הבסיס להומור ולהנאה.¹⁷ כך גם בדוגמה (3), שבה הפתיחה כוללת את המילה **מרכזנית**, והיא מסייעת לעורר את המשמעות המיוחדת (הקשורה ל**תקשורת**) של ההומופון **kišronit**. בה בעת מתעוררת המשמעות הדומיננטית (הקשורה ל**כישרון**), ושוב נוצרים המתח וההפתעה.

שלום וגייגר פירוטו מגוון דרכים ליצירת הומור לשוני ואף המחישו זאת באמצעות דוגמות רבות.¹⁸ כאן אבקש להידרש לשתי הדרכים הבולטות בכתיבתו של יעקב פרוינד: דומשמעות הומופוניות ושבירת צירוף מילים (צירוף כבול וצירוף חופשי) באמצעות הומופון. כפי שנראה, חומר הגלם הלשוני הוא בעיקר ההומופוניה, ובאמצעותה הוא יוצר דומשמעות או שבירה של צירופי מילים.

יצירת הומור בדרך של דומשמעות בשימוש במילים הומופוניות

ביצירתו של פרוינד אפשר למצוא דומשמעות הומופוניות הן מסוג המבוסס על מילים קיימות בשפה הן מסוג הבנוי על יצירה חדשה של מילים. להלן אפרט כל דרך בכמה היבטים.

א. שימוש בהומופון הומוגרפי

הומופון הומוגרפי הוא כינוי למילה שהאורתוגרפיה וההגייה שלה זהות למילה אחרת, אך המילים עשויות להיות שונות זו מזו מבחינה מורפולוגית (כגון שינוי בדרך התצורה) או מבחינה תחבירית (כגון שינוי חלק הדיבור).¹⁹ פרוינד זימן את שתי המשמעויות בניסוח של מבע אחד ויצר מתח והפתעה בין שתיהן. נפתח בדוגמות של חפיפה פונולוגית בין

17. לסקירה עדכנית של מחקרים ותאוריות על ההומור הלשוני ראו סווג' ואחרים, 2017.

18. שלום וגייגר, תש"ס. במחקר שלהן הובא לקט קצר של דוגמות מיצירתו של פרוינד, אך לא הובלט שם מקומה של ההומופוניה. מטרת מאמר זה היא להמחיש את תפקידה הנרחב.

19. ניתנה כאן עדיפות למונח **הומופון הומוגרפי** ולא למונח **הומונימיה** משום שהדוגמות המפורטות כאן (לקטנים/לקטנים; הקֶשָׁה/הקֶשָׁה; כְּמוֹךְ/כְּמוֹךְ) אינן הומונימים מילוניים מקובלים.

צורת מקור נטוי הפותחת באות השימוש למ"ד²⁰ ובין צורה שהיא שם עצם או שם תואר עם למ"ד השימוש:

(4) קניתי **חצי** לחם; לא היה לי כסף **לשלם**.²¹

(5) מכב חדש בא – **לְרֶשֶׁת**.²²

פרוינד יוצר חפיפה פונולוגית גם בין צורות שלאות התחילית שלהן יש מעמד של אות שימוש באחת החלופות, ובחלופה האחרת זו אות שורש או חלק מהתבנית:

(6) מלקטים מזון עבור תינוקותיהם: **לְקַטְנִים**.²³

(7) המתופף מתבטא בדרך **הַקְשָׁה**.²⁴

יש גם מקרים של חפיפה פונולוגית בין צורות שבאחת החלופות יש שם עצם (עם אחת מאותיות השימוש), ובחלופה האחרת יש מילת קישור או מילת כינוי:

(8) הכביש התלכלך **בְּגִלְל** הבהמה.²⁵

(9) אין רכה **כְּמוֹךְ**.²⁶

ב. יצירת הומופון הומוגרפי

בדוגמות שלהלן יצר פרוינד שמות תואר ופעלים שהטייתם חוקית על פי כללי הדקדוק, אך אינם בשימוש בשפה. למילים אלו יש אורתוגרפיה ופונולוגיה (למשל **חֲזִיר** = ניתן להחזרה) הזהות למילים קיימות ושכיחות (**חֲזִיר** = בעל חיים). הומופונים אלו אינם מילוניים ואינם חלק מהשפה הקיימת, אך פרוינד משתמש בידע הלשוני הטבעי של הדוברים, והם ידעו להבין את המשמעות החדשה של הומופון המאולתר. נראה דוגמות של יצירת שורש גזור שם (זיפים, סכין) שממנו אפשר ליצור הטיה המקבילה למילה קיימת:

20. בלאו, 1972, עמ' 124-125.

21. פרוינד, 1990, עמ' 9.

22. פרוינד, 1994, עמ' 91.

23. פרוינד, 1990, עמ' 12.

24. פרוינד, 1994, עמ' 28.

25. שם, עמ' 46.

26. פרוינד, 1990, עמ' 26.

(10) גילוח לא חלק: **מְזִיף**.²⁷

(11) אוחז סכין: **מְסַכֵּן**.²⁸

למשקל **פְּעִיל** יש משמעות של פוטנציאל או תכונה (שם תואר).²⁹ אפשר להטות את השורשים למיניהם ולממש משמעות זו, כמו בצירוף מהעת האחרונה **מְחַשֵּׁב לְבִישׁ**. לעיתים משקל פעיל תפוס כשם עצם (כגון **שמיר**), או יש שמות עצם הנשמעים כמו משקל זה (כגון **פְּחִית**, שדרך תצורתה היא בסיס וצורן סופי) וכך מתאפשרת יצירת הומופוניה עם המימוש המחודש של המשקל:

(12) שומרים עליו כל העת: **שְׁמִיר**.³⁰

(13) פיחות בשער: שקל **פְּחִית**.³¹

יש שמות עצם במשקל **פְּעִיל** (כגון **חֲזִיר**), שבשל הגרונית התחילית הם נהגים בחטף פתח ונשמעים כמו **פְּעִיל**, וזו דרך נוספת לממש את המשקל וליצור הומופוניה:

(14) כשהחשבון ביתרה שלילית הצ'ק **חֲזִיר**.³²

(15) התינוק מוכן לברית: **חֲתִין**.³³

פרוינד מנצל גם שמות תואר מחודשים במשקל פעיל היוצרים הומופוניה עם צורת רבים של שמות עצם שכיחים:

(16) הבגד נפרם בגלל הכרס: **פְּרִים**.³⁴

(17) נושא קל להדגמה: **דְּגִים**.³⁵

(18) הדרכת **נשימה** לילודות: קורס **נְשִׁים**.³⁶

27. שם, עמ' 33.

28. פרוינד, 1987, עמ' 27.

29. שורצולד, תשס"ב, ג, עמ' 255.

30. פרוינד, 1990, עמ' 100.

31. שם.

32. שם.

33. שם.

34. שם.

35. שם, עמ' 101.

36. שם, עמ' 100.

ג. שימוש בהומופון הטרוגרפי

הומופון הטרוגרפי הוא כינוי למילה שההגייה שלה זהה למילה אחרת (הומופוניה), אך האורתוגרפיה שונה (הטרוגרפיה).³⁷ ההומופוניה ההטרוגרפית מבוססת בדרך כלל על חילופי הגאים ממוצא זהה. בדוגמות שלפנינו פרוינד השתמש בצמדים כאלו (כגון **תמונה/טמונה**) כן: הוא נתן מידע מטרים על אחת המילים, בדרך כלל השכיחה פחות (**כספת מוסווית בקיר: טמונה**), ובכך יוצר הכנה לעורר את המשמעות המתאימה של המילה ההומופונית (**טמונה**). עם זאת מתעוררת גם הווקליזציה השכיחה יותר של אותה מילה (**תמונה**) ויוצרת הפתעה והומור. הזהות קיימת בהגייה הישראלית. פרוינד מרבה להשתמש בהומופונים הטרוגרפיים המבוססים על חילופי גרוניות:

(19) ידיים עובדות – בעיה **איכרית**.³⁸

(20) לא ראויים למגורים: **רעועים** למגורים.³⁹

(21) הכדורגלן הגרוע היטיב ל**בְּהוּת** בכדור.⁴⁰

(22) הגיאולוג גילה **בְּקיעות** בַּחֲמֹר.⁴¹

(23) אכלתי את הסנדביץ' **וְעָל** לו.⁴²

יש גם שימוש בהומופונים המבוססים על חילופי הגאים שמקום החיתוך שלהם וילוני:⁴³

(24) העכבר חיפש את בנו **בְּחורו**.⁴⁴

(25) הוא התקדם מכישלון ל**חישלון**.⁴⁵

(26) התינוק סתם בוכה במקום לישון: **בְּכִינם**.⁴⁶

(27) חוג אוריגמי: תרגילי **קפּל**.⁴⁷

37. ניר, 1989, ב, עמ' 99.

38. פרוינד, 1994, עמ' 107.

39. שם, עמ' 111.

40. פרוינד, 1990, עמ' 30.

41. שם, עמ' 102.

42. פרוינד, 1990, עמ' 31.

43. לאופר, תשנ"ג, עמ' 16.

44. פרוינד, 1990, עמ' 76.

45. פרוינד, 1994, עמ' 111.

46. פרוינד, 1990, עמ' 82.

47. פרוינד, 1994, עמ' 101.

חילופי ההגאים השיניים־מכתשיים⁴⁸ ט/ת מזמנים אף הם מילים הומופוניות:

(28) ארכיאולוג: מדען **תלים**.⁴⁹

(29) חוק נגד האזנות סתר: סוף **צתות**.⁵⁰

(30) המלצר מעד והפיל **טחינתו** בפני הלקוח.⁵¹

(31) כספת מוסווית בקיר: **טמונה**.⁵²

(32) תכונה ישראלית טיפוסית: **שתף דבאר**.⁵³

ד. יצירת הומופון הטרורפי

הדוגמות בסעיף זה ממחישות מדרגת יצירתיות גבוהה יותר של פרוינד לעומת הסעיף הקודם. שם הוא השתמש בהומופונים הטרורגריים קיימים, ואילו כאן הוא יצר אותם (כגון המילים **מעקב/מעקו** השייכות לדוגמה **ציתות: מעקו**).⁵⁴ מילת הזוג ההומופונית המחודשת אינה קיימת בכתיב העברי (**מעקו**), אך יש לה מימוש ווקלי זהה למילה קיימת (**מעקב**). המילים המטרימות (**ציתות**) של החידוד הלשוני מאפשרות לקורא להבין את המשמעות של המילה המחודשת, אך בודבזמן מתעוררת גם הווקליזציה של המילה הקיימת ויוצרת מתח עם המילה הכתובה. ההומופונים המחודשים מבוססים על מגוון של חילופי הגאים קרובים בהגייה הישראלית (ת/ט; ק/כ; ב/ו; ס/ש; ח/כ):

(33) קניתי לאשתי מתנה **שמלית**.⁵⁵

(34) ציתות: **מעקו**.⁵⁶

(35) תצוגת מזון: **תארוחה**.⁵⁷

48. לאופר, תשנ”ג, עמ’ 89.

49. פרוינד, 1994, עמ’ 106.

50. פרוינד, 1987, עמ’ 28.

51. פרוינד, 1990, עמ’ 13.

52. שם, עמ’ 9.

53. שם, עמ’ 25.

54. יש לציין שבראשית תקופת ההשכלה, עת נמנעו מחידושים שאינם מן המקרא, הייתה מקובלת שיטת חידוש מילים על ידי חיקוי הצליל של מילת המקור הלועזית. למשל: אור הכול (אורקל), חולירע (כולרה), דילוג רב (טלגרף), בו דעה (בודהה), קנה און (kanone, תותח), אותו מוביל (אוטומוביל). ראו סדן, תשט”ו; רוזנטל, 2005.

55. פרוינד, 1990, עמ’ 78.

56. פרוינד, 1994, עמ’ 92.

57. פרוינד, 1990, עמ’ 14.

(36) המרכזנית בחורה **קְשׁוֹרֵנִית**.⁵⁸

(37) ארץ לטיילנים: **טִילָנְד**.⁵⁹

הומופון הטרוגרפי עשוי להיווצר גם ממילה אחת שיש לה ווקליזציה זהה לצירוף מילים (כגון **מסעיר/מסעיר**). מבחינה מורפולוגית ואורתוגרפית המילה ההומופונית החופפת היא שתי מילים (מסעיר), שלא כדוגמות שנסקרו עד עתה וכללו מילה כנגד מילה. פרוינד יוצר מכך דו־משמעות מפתיעה. נציג כמה דוגמות של חילופים עם צירופים מעברית ומאנגלית. תחילה מתוך השפה העברית:

(38) קזינו: **גְדִינֵע**.⁶⁰

(39) הכדורגלן שרואיין היה במצב **נִיב־דֵל**.⁶¹

(40) תאומים בבטנה: **דו־בָה**.⁶²

(41) מיטה זוגית ענקית: **דו־נָם**.⁶³

ויש גם חילופים המשלבים מילים זרות או שמות זרים:

(42) הכינו תה גרוע: **חֶלְטו־רֵע**.⁶⁴

(43) גרוע ביותר (באנגלית): **רֶע־בִיש**.⁶⁵

(44) הרופא לפני הטיפול **כְּלִי־נִיקָה**.⁶⁶

(45) השמועה עברה מפה לאוזן **וּמְפָה־לְפִנֵן**.⁶⁷

(46) רבים הטסים לחו"ל... **אוּגוּסְט־טוּס**.⁶⁸

58. פרוינד, 1994, עמ' 91.

59. שם, עמ' 109.

60. פרוינד, 1990, עמ' 11.

61. שם, עמ' 31.

62. שם, עמ' 89.

63. שם, עמ' 88.

64. פרוינד, 1987, עמ' 18.

65. פרוינד, 1994, עמ' 58.

66. פרוינד, 1990, עמ' 23.

67. פרוינד, 1994, עמ' 98.

68. שם, עמ' 88.

ה. יצירת פסידוהומופון

מילים הומופוניות צריכות להיות זהות בהגייתן.⁶⁹ עם זאת פרוינד השתמש בכוח היצירה לבנות מקבילות הומופוניות כמעט מלאות, ובשל כך כינתי אותן כאן פסידוהומופונים. בהומופונים אלו יש שינוי קל בפונטיקה; לעיתים מקורו בהבדלי עיצורים ולעיתים בהבדלי תנועות. במקרים שבהם יש הבדלי עיצורים מדובר בעיצורים קרובים בהגייה אך שונים בחלק מהתכונות (כגון אופן החיתוך,⁷⁰ הקוליות⁷¹ או בסיס החיתוך).⁷² בדוגמה שלהלן הפסידוהומופונים הם **מסעדה/מצעדה**, ויש בהם חילופי ס/צ. בסיס החיתוך שינימכתי, אך אופן החיתוך מחוכך (צ)⁷³ לעומת ההומופון המקורי, שהוא בעל הגה חוכך (ס):

(47) אכילה תוך כדי הליכה: **מַצְעָדָה**.⁷⁴

בדוגמה אחרת יש בסיס חיתוך ואופן חיתוך זהים, אך יש הבדל בתכונת הקוליות (ד/ת; ב/פ):

(48) תועה במדבר: **מְדַבְּרָבֵר**.⁷⁵

(49) משפחה ערבית מכובדת: **מְשַׁבְּחָה**.⁷⁶

כמו כן נמצאו זוגות שבהם העיצורים זהים באופן החיתוך אך שונים בבסיס החיתוך (ש/ש):

(50) אִירוֹבְּטִיקָה: **מְשַׁחֲקִים**.⁷⁷

(51) בִּיפֹר: **חִיפּוּשִׁית**.⁷⁸

פסידוהומופונים עשויים להתבטא גם בשינוי תנועה:

(52) הכרזה על פיחות: **המט"ח עולה**.⁷⁹

69. ניר, 1989, ב, עמ' 99.

70. לאופר, תשנ"ג, עמ' 31.

71. שם, עמ' 42.

72. שם, עמ' 22.

73. בעברית חדשה העיצור צ' נהגה כשילוב הדוק של שתי פונמות: ts. אורן, 1982, ג, עמ' 26.

74. פרוינד, 1990, עמ' 14.

75. שם, עמ' 75.

76. פרוינד, 1987, עמ' 38.

77. פרוינד, 1994, עמ' 88.

78. שם, עמ' 91.

79. פרוינד, 1990, עמ' 10.

ולעיתים בשינוי משולב של תנועה ועיצור:

(53) שוק הספרים: סופר־מַרְקָט.⁸⁰

יצירת הומור בדרך של שבירת צירוף מילים בשימוש במילים הומופוניות

צירופי מילים הם חלק מאוצר המילים, ושכיחותם בעברית רבה.⁸¹ יש צירופים שנעשו כבולים,⁸² וזה בא לידי ביטוי בהגבלות דקדוקיות וסמנטיות בשימוש בהם.⁸³ כדי ליצור הפתעה או למשוך את לב הנמענים המוען עשוי להשתמש בחריגה מן הצירוף הכבול. דרך זו נחשבת אמצעי רטורי נפוץ,⁸⁴ והיא גם חלק מתכונת הומוור והפתעה.⁸⁵ לרוב שבירת הצירוף נעשית בדרך לקסיקלית (כלומר בחילופי מילים כמו אדם לאדם זאב < אדם לאדם אדם), אך אצל פרוינד השבירה מתבצעת בעיקר בשינוי גרפי או סמנטי המבוסס על הומופוניה.⁸⁶ השינוי הגרפי בא לידי ביטוי ביצירת הומופונים הטרוגרפיים, ואילו השינוי הסמנטי מלווה בשימוש בהומופון הומוגרפי.

להלן דוגמות הכללות צירופים כבולים וצירופים חופשיים.

א. שבירת צירוף מילים באמצעות הומופון הטרוגרפי

כאמור, הומופונים הטרוגרפיים מבוססים על חילופי כתיב של עיצורים. מבין העיצורים הגרונניים, א' וע' נהגים באופן זהה בהגייה הישראלית, וזה זימן לפרוינד דוגמות רבות של מקבילות. שבירת הצירוף היא גרפית, ולרוב בגרפמה אחת:

(54) זלזול בחקלאות: כפירה בַּאָכֶר.⁸⁷

(55) הטלפון מנותק: חוֹסֵר עוֹנִים.⁸⁸

80. שם, עמ' 110.

81. מירקין, תשנ"א, עמ' 18-19.

82. לנדאו, תשל"א, עמ' 130.

83. ניר, 1989, א, עמ' 112-113.

84. גדיש ואחרים, תשס"ג, עמ' 31.

85. שלום וגיגר, תש"ס, עמ' 400.

86. על הדרכים השונות לשבירת צירוף ראו טורי ומרגלית, 1973.

87. פרוינד, 1990, עמ' 10.

88. שם, עמ' 94.

- (56) טועה: צודק בַּמַּעַט האחוזים.⁸⁹
 (57) (במגרש) סל: מְתַקֵּן קליעה.⁹⁰
 (58) מאסר: קְלִיאַת עונשין.⁹¹
 (59) לקראת פסח כל העם צָבַע.⁹²
 (60) הזמין את הארנבת לאכול: קרא אותה לגזרים.⁹³
 (61) עושים ג'וגינג בפארק: אָצִי־סָרְק.⁹⁴

פרוינד יוצר הומופונים גם בעזרת גרונות אחרות:

- (62) נראית גבוהה בגלל שרזתה: גְּבֵהָה ברעב.⁹⁵
 (63) (קניית בית): השקעה הדירה!⁹⁶

קבוצות אחרות של הגאים קרובים משמשים בסיס לחילופים ולשבירת צירוף המילים (כגון ט/ת; ב/ו; ק/כ):

- (64) בתה צמחים – עשבים שותים.⁹⁷
 (65) סטירה: מתן בַּסְטֵר.⁹⁸
 (66) רועש: סוֹרֵר שְׁקֵט.⁹⁹
 (67) עלייה המונית: כְּאוֹץ גלציות.¹⁰⁰
 (68) פיקניק אידיאלי: בֵּין אַרְבַּע כִּירוֹת.¹⁰¹

.89 פרוינד, 1994, עמ' 112.

.90 פרוינד, 1990, עמ' 30.

.91 שם, עמ' 57.

.92 פרוינד, 1994, עמ' 102.

.93 פרוינד, 1990, עמ' 15.

.94 שם, עמ' 31.

.95 שם, עמ' 21.

.96 שם, עמ' 58.

.97 שם, עמ' 23.

.98 שם, עמ' 73.

.99 פרוינד, 1994, עמ' 112.

.100 פרוינד, 1990, עמ' 115.

.101 פרוינד, 1987, עמ' 13.

מילים לועזיות שכיחות משמשות אף הן בסיס להומופניה עם מילים עבריות בשימוש בכתיב הלועזי המקורי:

(69) תאומים: TWO בָּאָב.¹⁰²

(70) ניצרה: GUN נְעוּל.¹⁰³

(71) קיבל שכר יומי: DAY צוּרְנוּ.¹⁰⁴

(72) גלולה חסרת השפעה: PILL לְבָן.¹⁰⁵

(73) אכלתי מנת אפונה כפולה: PEA שְׁתִּיִּים.¹⁰⁶

ב. שבירת צירוף מילים באמצעות פסידו-הומופון

בסעיף זה שבירת צירוף המילים נעשתה בדרך משולבת פונטית-גרפית. פרוינד שינה הגה אחד בהגה אחר הקרוב לו בהגייה ויצר צירוף מילים שהמימוש הקולי שלו כמעט זהה לצירוף המקורי. בשל חוסר הזהות בהגייה ניתן לחלופה הכינוי **פסידו-הומופון**. נפתח בדוגמות של צירופים שיש בהם פסידו-הומופון שהמקבילה שלו בנויה על חילופי הגאים בתכונת הקוליות:¹⁰⁷

(74) הדזור יִפָּה דָּאָר.¹⁰⁸

(75) מנגל: הפינה לְשִׁפּוּדְכֶם.¹⁰⁹

(76) שומר פיו ולשונו: מְתֵג שְׁפָתֵיִם.¹¹⁰

(77) בדיקה ביטחונית על הגוף: חִפּוּשׁ מְדַדְדָּג.¹¹¹

(78) מוסיפים נופך לדיווח: הנושא בְּתִיבּוּל.¹¹²

שינוי הגאים על פי חילופי למנ"ר:¹¹³

102. פרוינד, 1994, עמ' 104.

103. פרוינד, 1990, עמ' 66.

104. שם.

105. שם, עמ' 67.

106. שם.

107. לאופר, תשנ"ג, עמ' 42.

108. פרוינד, 1994, עמ' 107.

109. פרוינד, 1990, עמ' 12.

110. שם, עמ' 26.

111. פרוינד, 1987, עמ' 30.

112. פרוינד, 1990, עמ' 97.

113. אורן, 1982, ד, עמ' 24.

(79) פוני: סְכָךְ לְמִצַּח.¹¹⁴

(80) אם הכלה מגלה גמישות: **חותנת** גומי.¹¹⁵

חילופי הגאים על פי שינוי אופן החיתוך:¹¹⁶

(81) לקראת פסח היו לי הרבה **הסעות** לסדר.¹¹⁷

(82) "האבן מוכנה": סוף **סִיתוּת**.¹¹⁸

(83) לבה: **מיץ** תבל.¹¹⁹

חילופי הגאים על פי שינוי מקום החיתוך:¹²⁰

(84) מעגן, מרינה: **סירה** בציבור.¹²¹

(85) להשיג חרוסת מוכנה בבית **החרוסת**.¹²²

שינוי פונטי של צירוף באמצעות שינוי תנועה:

(86) אשתו לא מרשה לו לטוס והוא לא **מְמַרְיא** את פיה.¹²³

(87) אמבולנס: רפואה **מוֹנֵעַת**.¹²⁴

(88) פנס רחוב: **נוֹרָה** בְּרֵאשׁוֹ.¹²⁵

(89) משכנתא: בְּכִיָּה לְדִירוֹת.¹²⁶

שינוי פונטי של צירוף בעזרת שיכול אותיות או הוספת עיצור:

114. פרוינד, 1990, עמ' 33.

115. שם, עמ' 82.

116. לאופר, תשנ"ג, עמ' 31.

117. פרוינד, 1994, עמ' 102.

118. שם, עמ' 106.

119. פרוינד, 1990, עמ' 102.

120. לאופר, תשנ"ג, עמ' 13.

121. פרוינד, 1990, עמ' 90.

122. פרוינד, 1994, עמ' 102.

123. שם, עמ' 88.

124. פרוינד, 1990, עמ' 22.

125. פרוינד, 1987, עמ' 25.

126. פרוינד, 1990, עמ' 58.

(90) לפני הצום אכלתי ארוחה **מְסֻפָּקֶת**.¹²⁷

(91) צפוויה עסקת **חליבה** במשק.¹²⁸

(92) שולח בנו ללימודים בחו"ל: חנוך לנער על פי **דְרֻכּוֹן**.¹²⁹

ג. שבירה סמנטית של צירוף מילים באמצעות דו־משמעות

שינוי סמנטי של אחת המילים נחשב אף הוא לשבירה של צירוף מילים.¹³⁰ השינוי הסמנטי אינו משנה את ההגייה, ואלמנט ההומור מתקבל מההפתעה שבהבדל הסמנטי. לעיתים השינוי הסמנטי מנעשה בהפניית הקורא ללקסמה אחרת. למשל, בצירוף **תְּכֹלֵת הָעֵיִן** הלקסמה המקורית היא **תכלת**, אך במבע ההומוריסטי הקורא מופנה ללקסמה **תכולה**. גם בשאר המבעים שלהלן הקורא מופנה ללקסמה אחרת (**שְׁנָה/שָׁנָה**; **מְלָה/מִלָּה**):

(93) מי מעיין: **תְּכֹלֵת הָעֵיִן**.¹³¹

(94) תרדמה בשעת השיעור: **שְׁנַת הַלְמוֹדִים**.¹³²

(95) אנטישמיות: **מילה** נרדפת.¹³³

יש מבעים שבהם השינוי הסמנטי נעשה באמצעות גוונים של אותה לקסמה. למשל, בצירוף **נֶעַר שוֹלִים** משמעות **שול** היא השוליים החברתיים, ואילו במבע ההומוריסטי משמעותו שולי הדרך. כך גם בשאר המבעים:

(96) חיילים בטרמפיאדה: **נֶעַר שוֹלִים**.¹³⁴

(97) כוח המשיכה של כדור הארץ: **תפיסת עולם**.¹³⁵

(98) המורה ניצב על הקתדרה: **הוראה מגבוה**.¹³⁶

127. פרוינד, 1994, עמ' 103.

128. פרוינד, 1990, עמ' 10.

129. שם, עמ' 29.

130. טורי ומרגלית, 1973.

131. פרוינד, 1987, עמ' 19.

132. שם, עמ' 56.

133. פרוינד, 1994, עמ' 18.

134. פרוינד, 1990, עמ' 64.

135. שם, עמ' 102.

136. שם, עמ' 29.

סיכום

ראינו שהעיקרון החוזר ביצירה ההומוריסטית של פרוינד הוא שימוש בהומופוניה. פרוינד ניצל מגוון רב של הומופונים שכבר קיימים בשפה או חידש מילים הומופוניות שהדוברים מסוגלים לפענח על בסיס ידע דקדוקי טבעי. במקרים רבים יצר פרוינד גם מילים שהן פסידוהומופון, דהיינו מילים שיש להן חפיפה פונולוגית כמעט מלאה למילים קיימות. כל אלו שובצו במבעים שיש להם דומשמועות או במבעים שיש בהם צירופי מילים כבולים וחופשיים.

עוד ראינו שאלמנט ההפתעה התקבל מפתחת המבע בכמה מילות רקע הקשורות אל המשמעות המיוחדת, והן גורמות לעירור סמנטי של המשמעות הצפויה פחות. כאשר קוראים את המילה ההומופונית מתעוררת אוטומטית גם המשמעות השכיחה, וכך נוצרים מתח והפתעה בין המשמעויות, והם שגורמים להומור ולהנאה. נסיים בנימה ההומוריסטית לחובבי הדקדוק:

(99) מרגיע את הילד לְמוֹד הַכְּנִים: מְנַחֵם בֶּן סָרוּק.¹³⁷

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

אורנן, 1982	ע' אורנן, תורת ההגה , תל אביב 1982.
בידרמן וניקלס, 2008	B. Biedermann & L. Nickels, "Homographic and Heterographic Homophones in Speech Production: Does Orthography Matter?", <i>Cortex</i> 44, 6 (2008), pp. 683–697.
בלאו, 1972	י' בלאו, תורת ההגה והצורות , תל אביב 1972.
גדיש ואחרים, תשס"ג	ר' גדיש, נ' פרילוק ור' רוזנר, "אמצעים רטוריים בכתיבת מאמרים", איגרת מידע נ (תשס"ג), עמ' 6–40.
טורי ומרגלית, 1973	ג' טורי וא' מרגלית, "דרכי השימוש הסוטה בצירוף הכבול", הספרות ד (1973), עמ' 97–111.
לאופר, תשנ"ג	א' לאופר, רישום פונטי , ירושלים תשנ"ג.
לנדאו, תשל"א	ר' לנדאו, "לדרכי היוצרותם של צירופים כבולים בעברית של ימינו", לשונו לה (תשל"א), עמ' 130–139.

- E. L. Middleton, Q. Chen & J. Verkuilen, "Friends and Foes in the Lexicon: Homophone Naming in Aphasia", *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 41, 1 (2015), pp. 77–94. מידלטון ואחרים, 2015
- ר' מירקין, "טובים השניים מן האחד – לחשיבותם של צירופי מילים במילון העברי", **לשונו לעם** מב (תשנ"א), עמ' 18–23. מירקין, תשנ"א
- ר' ניר, **סמנטיקה עברית**, תל אביב 1989. ניר, 1989
- ד' סדן, "דילוגרב וכי"ב (מעט סנגוריה)", **לשונו לעם**, ו, ב-ג (תשט"ו), עמ' 33–43. סדן, תשט"ו
- B. M. Savage, H. L. Lujan, R. R. Thipparthi & S. E. DiCarlo, "Humor, Laughter, Learning, and Health! A Brief Review", *Advances in Physiology Education* 41, 3 (2017), pp. 341–347. סווג' ואחרים, 2017
- O. Peleg & Z. Eviatar, "Semantic Asymmetries Are Modulated by Phonological Asymmetries: Evidence from the Disambiguation of Homophonic Versus Heterophonic Homographs", *Brain and Cognition* 70, 1 (2009), pp. 154–162. פלג ואביתר, 2009
- O. Peleg, R. Giora & O. Fein, "Salience and Context Effects: Two Are Better Than One", *Metaphor and Symbol* 16 (2001), pp. 173–192. פלג ואחרים, 2001
- י' פרוינד, **לשון ברוטב**, תל אביב 1987. פרוינד, 1987
- י' פרוינד, **לשון בפלפל**, תל אביב 1990. פרוינד, 1990
- י' פרוינד, **לשון ברוטב חרף**, תל אביב 1994. פרוינד, 1994
- ג' צרפתי, **העברית בראי הסמנטיקה**, ירושלים תשס"א. צרפתי, תשס"א
- ר' רוזנטל, "שלח לי דע־פתע בדילוגרב", **הזירה הלשונית**, טור שבועי, 7.1.2005: <http://www.ruvik.co.il>. רוזנטל, 2005
- מ' רות, "הבנת הומור תלויה בניסיון חיים", בתוך א' רבינוביץ (עורכת), **ספרות לגיל הרך**, תל אביב 1969, עמ' 119–127. רות, 1969
- א' שורצולד (רוזריג), **פרקים במורפולוגיה עברית**, תל אביב תשס"ב. שורצולד, תשס"ב
- צ' שלום וו' גייגר, "ההומור הלשוני ככלי דידקטי לטיפוח המודעות הלשונית", **חלקת לשון** 32–29 (תש"ס), עמ' 387–406. שלום וגייגר, תש"ס